

УДК 347.77.01

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.2.14>**Анатолій ПОДОЛЯКА**

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії держави і права та конституційного права
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0003-2447-1731

Ірина КУРБАТОВА

доктор юридичних наук, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0009-0000-5724-950X

Людмила КРЮТЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0009-0005-1289-9935

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Актуальним є дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, що набуло особливої гостроти в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації та дії правового режиму воєнного стану в Україні. Стаття висвітлює проблему необхідності адаптації системи кримінальної юстиції до безпрецедентних викликів, пов'язаних із веденням бойових дій. Зростання чисельності Сил оборони, екстремальні психологічні навантаження та специфіка військового середовища об'єктивно призводять до збільшення кількості правопорушень, розслідування яких ускладнюється через об'єктивні (неможливість доступу до місця події, втрата доказів, загибель учасників провадження) та суб'єктивні (тиск командування, психологічний стан військовослужбовців) фактори.

У статті обґрунтовується необхідність глибокого наукового осмислення та вдосконалення кримінального процесуального законодавства і правозастосовної практики. Методами дослідження були формально-юридичний аналіз норм Конституції України, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів, законів України та військових статутів. Також застосовано системно-структурний метод для аналізу взаємодії органів військової юстиції та метод аналізу судової практики для вивчення ключових позицій Верховного Суду щодо кваліфікації військових кримінальних правопорушень, таких як непокоря та дезертирство, що дозволило виявити складні правові дилеми та підходи до їх вирішення.

У статті аналізується специфіка кваліфікації військових кримінальних правопорушень з урахуванням таких обтяжуючих обставин, як «вчинення в умовах воєнного стану», та досліджується їхній вплив на ступінь суспільної небезпечності діяння. Автор статті вважає, що ігнорування цієї кваліфікуючої ознаки є грубим порушенням, що призводить до призначення невинувато м'якого покарання. Розглядається суб'єктивний склад військових правопорушень, кримінологічний портрет правопорушника та ключові фактори, що сприяють їх вчиненню, зокрема погіршення стану психічного здоров'я військовослужбовців.

У роботі зроблено висновок, що ефективне розслідування військових кримінальних правопорушень в умовах війни вимагає комплексного підходу. Особлива увага приділяється поняттям «непокоря», «дезертирство», «крайня необхідність» та «сильне душевне хвилювання» в контексті бойової обстановки. Встановлено доцільність посилення інституційної спроможності Державного бюро розслідувань. Автор пропонує власні пропозиції щодо вдосконалення, зокрема запровадження обов'язкових судово-психологічних експертиз, розробку спеціалізованих методик розслідування та внесення змін до КПК України для адаптації слідчих дій до умов бойових дій, забезпечуючи при цьому дотримання фундаментальних прав військовослужбовців.

Ключові слова: військовослужбовці, військові кримінальні правопорушення, воєнний стан, досудове розслідування, Державне бюро розслідувань, кваліфікація злочинів, непокоря, дезертирство, судова практика, кримінальний процес.

Anatolii Podoliaka, Iryna Kurbatova, Ludmila Krutchenko. INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY MILITARY PERSONNEL: CHALLENGES OF MARTIAL LAW AND WAYS OF ADAPTATION OF THE CRIMINAL PROCESS

The study of the problems of investigating criminal offenses committed by military personnel is relevant, which has become particularly acute in the conditions of full-scale armed aggression of the Russian Federation and the operation of the legal regime of martial law in Ukraine. The article highlights the problem of the need to adapt the criminal justice system to the unprecedented challenges associated with conducting hostilities. The growth of the number of Defense Forces, extreme psychological stress and the specifics of the military environment objectively lead to an increase in the number of offenses, the investigation of which is complicated by objective (impossibility of access to the scene, loss of evidence, death of participants in the proceedings) and subjective (pressure from the command, psychological state of military personnel) factors. The article substantiates the need for a deep scientific understanding and improvement of criminal procedural legislation and law enforcement practice. The research methods were a formal-legal analysis of the norms of the Constitution of Ukraine, the Criminal and Criminal Procedure Codes, the laws of Ukraine and military statutes. The system-structural method was also used to analyze the interaction of military justice bodies and the method of case law analysis to study the key positions of the Supreme Court on the qualification of military criminal offenses, such as disobedience and desertion, which allowed us to identify complex legal dilemmas and approaches to their resolution.

The article analyzes the specifics of the qualification of military criminal offenses, taking into account such aggravating circumstances as «commitment under martial law», and examines their impact on the degree of social danger of the act. The author of the article believes that ignoring this qualifying feature is a gross violation, which leads to the imposition of an unjustifiably lenient punishment. The subjective composition of military offenses, the criminological portrait of the offender and the key factors contributing to their commission are considered, in particular, the deterioration of the mental health of servicemen.

The paper concludes that effective investigation of military criminal offenses in wartime requires a comprehensive approach. Special attention is paid to the concepts of «disobedience», «desertion», «extreme necessity» and «severe emotional distress» in the context of a combat situation. The feasibility of strengthening the institutional capacity of the State Bureau of Investigation is established. The author offers his own proposals for improvement, in particular, the introduction of mandatory forensic psychological examinations, the development of specialized investigation methods and amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to adapt investigative actions to the conditions of combat operations, while ensuring compliance with the fundamental rights of servicemen.

Key words: *servicemen, military criminal offenses, martial law, pre-trial investigation, State Bureau of Investigation, qualification of crimes, disobedience, desertion, judicial practice, criminal process.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, що триває з 2014 року та увійшла в найгострішу фазу 24 лютого 2022 року, система національної безпеки та оборони функціонує в режимі безпрецедентного напруження. Введення правового режиму воєнного стану кардинально трансформувало правове поле держави, надавши відповідним органам влади та військовому командуванню розширені повноваження і допустивши тимчасове обмеження конституційних прав громадян. Ця трансформація неминуче вплинула на всі сфери суспільного життя, особливо гостро поставивши нові виклики перед системою кримінальної юстиції.

Особливої актуальності та складності набула проблема розслідування кримінальних правопорушень, суб'єктами яких є військовослужбовці. З одного боку, значне збільшення чисельності Сил оборони, інтенсивність бойових дій, постійна загроза життю та екстремальні психологічні навантаження об'єктивно створюють підґрунтя для зростання кількості правопорушень у військовому середовищі. З іншого боку, сам процес досудового розслідування таких діянь стикається з унікальними перешкодами, зумовленими бойовою обстановкою, що вимагає глибокого наукового ана-

лізу та адаптації кримінального процесуального законодавства до нових реалій.

Таким чином, виникає наукова проблема, що полягає у суперечності між нагальною потребою забезпечення невідворотності відповідальності за військові кримінальні правопорушення для підтримання боєздатності армії та військової дисципліни, та об'єктивними труднощами, що унеможливають застосування стандартних процедур досудового розслідування в умовах воєнного стану. Необхідність вирішення цієї проблеми, пошук балансу між ефективністю розслідування та дотриманням прав людини, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо адаптації кримінального процесу визначають надзвичайну актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень проблеми. Питанням розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, та проблемам функціонування системи кримінальної юстиції в умовах воєнного стану у своїх наукових працях приділяли увагу такі українські вчені, як О.С. Дерягін, Т.І. Ковальова, які досліджували причини та умови військових злочинів. І.М. Риженко аналізував поняття кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями. Особливості квалі-

фікації таких діянь в умовах воєнного стану висвітлював у своїх працях А.В. Савченко.

Аспекти співучасті у військових кримінальних правопорушеннях досліджували М.Л. Комісаров, Н.О. Комісарова та Е.Х. Самедов. Кримінологічний портрет військовослужбовця-правопорушника став предметом вивчення Н.А. Дмитренко та А.Л. Шепетько, а фактори, що впливають на ризики вчинення таких правопорушень, зокрема досвід США, аналізував А.О. Бахмач.

Проблеми організації досудового розслідування в умовах збройного конфлікту та шляхи їх вирішення висвітлювали М.О. Янковий та І. Федорченко. Питання кримінально-правового захисту військовослужбовців розглядала Ю.П. Степанова. Особливості взаємодії Державного бюро розслідувань зі Збройними Силами України аналізував О. Ключко, а проблеми захисту прав військовослужбовців у кримінальному провадженні – Л. Криворучко. Попри значну кількість публікацій, комплексний аналіз викликів, що постали перед слідством саме в умовах повномасштабної війни, та розробка адаптивних механізмів кримінального процесу потребують подальших наукових розвідок.

Метою дослідження є комплексний науково-теоретичний аналіз проблемних аспектів та викликів, що виникають під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями в умовах воєнного стану, а також розробка на основі аналізу законодавства, наукової доктрини та судової практики науково обґрунтованих пропозицій щодо адаптації кримінального процесу та підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації, яка триває з 2014 року та набула найгострішої фази 24 лютого 2022 року, система національної безпеки та оборони України функціонує в режимі максимального напруження. Введення та неодноразове продовження правового режиму воєнного стану, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1], стало необхідною відповіддю на екзистенційні загрози державному суверенітету та територіальній цілісності. Даний режим, як це передбачено статтею 64 Конституції України [2] та конкретизовано у профільному законі, передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та військовим адміністраціям розширених повноважень, а також допускає тимчасове, зумов-

лене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина [1]. Така кардинальна трансформація правового поля неминуче позначається на всіх сферах суспільних відносин, включно із функціонуванням системи кримінальної юстиції.

Особливої гостроти та специфіки набуває проблема розслідування кримінальних правопорушень, суб'єктами яких є військовослужбовці. З одного боку, зростання чисельності Сил оборони за рахунок мобілізації цивільних громадян, інтенсивність бойових дій та екстремальні психологічні навантаження об'єктивно призводять до збільшення кількості правопорушень у військовому середовищі. З іншого боку, сам процес досудового розслідування таких діянь стикається з безпрецедентними викликами, зумовленими бойовою обстановкою, що вимагає глибокого наукового осмислення та адаптації кримінального процесуального законодавства до нових реалій.

Військові кримінальні правопорушення, як слушно зазначається у науковій доктрині, становлять особливу небезпеку, оскільки безпосередньо впливають на боєздатність військових формувань, підривають військову дисципліну та, як наслідок, загальний стан національної безпеки держави [3, с. 323].

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) у розділі XIX Особливої частини визначає вичерпний перелік діянь, що визнаються військовими кримінальними правопорушеннями, ключовими ознаками яких є специфічний об'єкт посягання – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, та спеціальний суб'єкт – військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів [4; 5, с. 171]. Сутність військової дисципліни, що є ядром цього правопорядку, розкривається у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України, який визначає її як бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України [6].

При цьому законодавець, усвідомлюючи екстраординарний ступінь суспільної небезпечності таких діянь в період оборони держави, цілком обґрунтовано увів до значної кількості складів кримінальних правопорушень кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки «вчинення в умовах особливого періоду» та «вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці». Даний крок є не просто формальним посиленням відповідальності, а законодавчою реакцією на те,

що в умовах війни будь-яке порушення військового правопорядку має значно тяжчі наслідки. Невиконання наказу, непокоря чи самовільне залишення позицій навіть одним військовослужбовцем може призвести до тактичної поразки підрозділу, загибелі побратимів та прориву оборони противником. Таким чином, об'єктом посягання стає не лише військова дисципліна як така, а й життя та здоров'я інших військовослужбовців, а також обороноздатність держави в цілому.

Як слушно зазначає А. В. Савченко, з моменту введення воєнного стану в Україні, а саме з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, кримінально-правова оцінка військових правопорушень зазнала кардинальних змін. Діяння, передбачені, зокрема, статтями: 402 (непокоря), 403 (невиконання наказу), 405 (погроза або насильство щодо начальника), 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби), 408 (дезертирство), 409 (ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом) КК України, повинні обов'язково кваліфікуватися з урахуванням особливо кваліфікуючої ознаки «вчинення в умовах воєнного стану» [7, с. 109]. Дана вимога не є формальністю, а покладає на органи досудового розслідування та прокуратуру конкретний процесуальний обов'язок. Це означає, що слідчий зобов'язаний не лише довести об'єктивну та суб'єктивну сторони самого діяння (наприклад, факт відмови виконати наказ), але й зібрати докази, що підтверджують об'єктивні умови його вчинення. До матеріалів кримінального провадження мають бути долучені копії відповідних указів Президента України та законів України про запровадження та продовження дії воєнного стану, а також, за потреби, витяги з наказів військового командування, що підтверджують перебування військової частини в зоні ведення бойових дій або виконання нею завдань в інтересах оборони.

Ігнорування цієї кваліфікуючої ознаки при повідомленні про підозру та складанні обвинувального акта є грубим порушенням норм матеріального права, що призводить до неправильного застосування кримінального закону. Наслідком такої помилки може стати призначення невинуватено м'якого покарання, яке не відповідає реальному ступеню суспільної небезпечності вчиненого. Наприклад, самовільне залишення частини строком на п'ять діб у мирний час та аналогічне діяння, вчинене в умовах воєнного стану під час підготовки підрозділу до виконання бойового завдання, мають абсолютно різну вагу та наслідки, що

й знаходить своє відображення у санкціях відповідних частин статті 407 КК України.

Важливо наголосити, що така посилена законодавча позиція має і потужне загально-превентивне значення, посилаючи чіткий та недвозначний сигнал усім військовослужбовцям про невідворотність суворої відповідальності за посягання на військовий правопорядок в умовах, коли від їхньої дисципліни, згуртованості та стійкості безпосередньо залежить доля держави. Більше того, законодавець передбачив універсальний механізм посилення відповідальності за будь-які злочинні діяння, що вчиняються в цей екстраординарний період. Згідно з пунктом 11 частини 1 статті 67 КК України, вчинення будь-якого кримінального правопорушення (як військового, так і загальнокримінального) з використанням умов воєнного стану, надзвичайного стану чи інших надзвичайних подій є обставиною, що обтяжує покарання [4].

Дана норма має широке поле застосування. Наприклад, якщо військовослужбовець, використовуючи хаос, пов'язаний з бойовими діями, та наявність у нього зброї, вчиняє розбійний напад на цивільних осіб, або привласнює гуманітарну допомогу, що призначалася для його підрозділу, суд при призначенні покарання зобов'язаний врахувати цю обставину як таку, що обтяжує відповідальність. У мотивувальній частині вироку суд має чітко обґрунтувати, як саме умови воєнного стану були використані для вчинення кримінального правопорушення та як це вплинуло на визначення остаточного виду та розміру покарання, наближаючи його до максимальної межі санкції відповідної статті. Таким чином, законодавець підкреслює, що використання трагічних для країни обставин для досягнення злочинних цілей є проявом особливого цинізму та суспільної небезпечності, що заслуговує на більш суворе покарання.

Суб'єктний склад військових кримінальних правопорушень є чітко визначеним. Відповідно до статті 401 КК України та Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», до суб'єктів належать військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів [4; 8]. Важливою новелою стало доповнення частини 2 статті 401 КК України положенням про те, що поліцейські поліції особливого призначення, залу-

чені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за окремими статтями розділу XIX КК України, що відображає їхню інтеграцію до складу Сил оборони [4; 7, с. 110].

Водночас, як зазначають М. Л. Комісаров, Н. О. Комісарова та Е. Х. Самедов, особи, які не є військовослужбовцями, можуть бути співучасниками військових кримінальних правопорушень, і їхні дії кваліфікуються за відповідними статтями розділу XIX КК України з посиланням на статтю 27 КК України, що підтверджує можливість співучасті загальних та спеціальних суб'єктів [9, с. 77]. Це питання набуває особливої актуальності в контексті взаємодії військових з цивільним населенням, волонтерами та представниками інших структур.

Кримінологічний портрет військовослужбовця, який вчиняє кримінальне правопорушення, за дослідженнями Н. А. Дмитренко та А. Л. Шепетько, переважно характеризується чоловічою статтю, віком від 18 до 39 років, належністю до рядового або сержантського складу [10, с. 315-316].

При цьому, як зазначає А. О. Бахмач, ключовим внутрішнім фактором, що підвищує ризики вчинення кримінальних правопорушень, є погіршення стану психічного здоров'я, зокрема підвищення рівня агресивності, навіть за відсутності діагностованого посттравматичного стресового розладу [11, с. 194].

Організація досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, в умовах воєнного стану та бойової обстановки стикається з низкою системних викликів, що суттєво ускладнюють діяльність органів досудового розслідування, зокрема Державного бюро розслідувань. Як зазначає М. О. Янковий, звичайна організація органів військової юстиції та порядок розслідування в умовах збройного конфлікту є неприйнятною, оскільки низка об'єктивних та суб'єктивних факторів знижує її ефективність [12].

До основних об'єктивних факторів, що ускладнюють розслідування, належать:

1. Проблеми з доступом до місця події та збереженням доказів. Проведення слідчих дій, зокрема огляду місця події, часто є неможливим через активні бойові дії, мінування територій, обстріли. Як зазначає І. Федорченко, це призводить до втрати або повного знищення важливих слідів та речових доказів [13, с. 232].

2. Швидка зміна оперативної обстановки. Часта передислокація військових частин та підрозділів ускладнює встановлення місцезнаходження свідків та підозрюваних, проведення допитів та інших слідчих дій [12].

3. Втрата учасників провадження. Загибель, поранення або потрапляння в полон

свідків, потерпілих та навіть підозрюваних унеможливорює отримання від них показань.

4. Специфіка суб'єктного складу. Розслідування ускладнюється через відносини підлеглості та військової дисципліни. Існує ризик тиску командування на свідків та потерпілих, що може призвести до викривлення об'єктивних обставин справи [13, с. 232].

До суб'єктивних факторів можна віднести недостатній рівень спеціальної підготовки слідчих для роботи в екстремальних умовах, а також їхнє психологічне виснаження. Окрім того, як зазначає Ю. П. Степанова, залишаються певні прогалини у законодавстві щодо кримінально-правової охорони правоохоронної діяльності загалом, що впливає і на ступінь захисту персоналу ДПСУ та інших військових формувань [14, с. 185].

Аналіз судової практики Верховного Суду дозволяє виокремити ключові підходи до кваліфікації найпоширеніших військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.

Кейс 1. Кваліфікація непокори (стаття 402 КК України) та межі дискреції суду при призначенні покарання. Аналіз судової практики щодо непокори, особливо в умовах воєнного стану, виявляє складну діалектику між принципом єдиначальності, що є основою боєздатності армії, та фундаментальними правами людини. Показовою в цьому контексті є постановка Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 березня 2025 року у справі № 953/3196/23 [15]. Військовослужбовець був визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого частиною 4 статті 402 КК України, за відкриту відмову виконати наказ начальника про направлення до м. Бахмут для виконання бойових завдань. Суд першої інстанції, а згодом і апеляційний суд, призначили йому покарання у вигляді 5 років позбавлення волі, що є мінімальною межею, передбаченою санкцією цієї частини статті.

Аргументація сторони захисту будувалася на положеннях статті 37 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, яка зобов'язує військовослужбовця доповісти про неможливість виконання наказу [16]. Засуджений стверджував, що його дії були саме такою доповіддю, зумовленою станом здоров'я. Проте Верховний Суд відхилив ці доводи, провівши чітке розмежування між доповіддю та відкритою відмовою. Суд наголосив, що відкрита відмова є найбільш зухвалою та демонстративною формою непокори, яка підриває авторитет командира та може деморалізувати інших військовослужбовців. Ключовим у рішенні суду стало те,

що військовослужбовець не надав жодних об'єктивних доказів, які б підтверджували його суб'єктивні твердження про поганий стан здоров'я. Він не оскаржував висновок військово-лікарської комісії про свою придатність до служби, не звертався з відповідним рапортом до вищого керівництва, не вимагав додаткового медичного огляду. Його дії мали характер ультиматуму, а не конструктивної доповіді, що й дозволило кваліфікувати їх саме як злочин.

Особливий інтерес у цій справі становить окрема думка одного із суддів колегії, який, не заперечуючи самого факту винуватості, вважав призначене покарання явно несправедливим через надмірну суворість. Суддя акцентував увагу на необхідності глибокої індивідуалізації покарання, особливо в умовах війни. Він звернув увагу на низку пом'якшуючих обставин, які, на його думку, суди попередніх інстанцій не врахували повною мірою: наявність у засудженого трьох неповнолітніх дітей, його статус учасника бойових дій та, що найважливіше, добровільну мобілізацію попри наявність законного права на бронювання. На думку судді, ці обставини в сукупності істотно знижували ступінь тяжкості вчиненого діяння та давали підстави для застосування статті 69 КК України і призначення більш м'якого покарання, а саме тримання в дисциплінарному батальйоні [15]. Даний кейс є яскравою ілюстрацією складної соціально-правової дилеми: з одного боку, необхідність підтримання залізної дисципліни як запоруки перемоги, а з іншого – вимога справедливості та гуманізму щодо громадян, які добровільно стали на захист Батьківщини, але в екстремальних умовах могли припуститися помилки.

Кейс 2. Розмежування самовільного залишення військової частини (стаття 407 КК України) та дезертирства (стаття 408 КК України). Ключовим елементом, що відрізняє ці два склади кримінальних правопорушень, є суб'єктивна сторона, а саме наявність або відсутність спеціальної мети – назавжди ухилитися від військової служби. Якщо при самовільному залишенні військової частини (скорочено – СЗЧ) умисел військовослужбовця спрямований на тимчасове ухилення з подальшим поверненням до служби, то при дезертирстві особа має намір повністю розірвати зв'язок з військовою службою. Враховуючи, що прямий умисел та мета є внутрішніми, психологічними категоріями, їх доведення в суді відбувається шляхом аналізу сукупності зовнішніх, об'єктивних обставин справи. Практика Верховного Суду свідчить,

що про наявність мети дезертирства можуть свідчити тривалість відсутності, поведінка особи під час незаконного перебування поза частиною, спроби змінити зовнішність, документи, працевлаштуватися на цивільну роботу, а також спроби незаконного перетину державного кордону.

У постанові від 30 січня 2024 року у справі № 336/5209/22 Верховний Суд залишив у силі вирок щодо військовослужбовця, засудженого за частиною 4 статті 408 КК України [17]. Засуджений самовільно залишив місце служби, виїхав до іншого регіону країни, де перебував протягом трьох тижнів, не повідомляючи командування про своє місцезнаходження, і був затриманий прикордонниками поблизу державного кордону. Сторона захисту наполягала на кваліфікації дій за статтею 407 КК України, стверджуючи про відсутність умислу назавжди ухилитися від служби та пояснюючи перебування біля кордону наміром збирати шипшину.

Верховний Суд, аналізуючи докази, вказав на сукупність обставин, що вказували саме на мету дезертирства. По-перше, тривалий період відсутності (три тижні) без поважних причин. По-друге, повна відсутність будь-яких спроб зв'язатися з командуванням або звернутися до місцевих органів військового управління чи правопорядку. По-третє, сам факт затримання поблизу державного кордону в нічний час, що робить пояснення про збір шипшини неправдоподібними та нелогічними. Суд наголосив на важливому правовому принципі: для наявності складу дезертирства не має значення, в який момент у особи виник намір ухилитися від служби – безпосередньо в момент залишення частини чи вже в період незаконного перебування за її межами [17]. Навіть якщо військовослужбовець спочатку планував повернутися, але згодом, перебуваючи поза частиною, прийняв рішення не повертатися ніколи, його діяння з моменту формування такого умислу перекваліфікується з СЗЧ на дезертирство. Цей випадок підкреслює, що суди при кваліфікації таких діянь ретельно аналізують всю сукупність дій особи після самовільного залишення частини для встановлення її справжнього умислу.

Проблеми кваліфікації дій, вчинених у стані крайньої необхідності або під впливом сильного душевного хвилювання. В умовах інтенсивних бойових дій та постійної загрози життю військовослужбовці часто діють в екстремальних умовах, що може впливати на їхню здатність повною мірою оцінювати свої дії. У зв'язку з цим актуалізується питання застосування положень про крайню необ-

хідність (стаття 39 КК України) та вчинення кримінального правопорушення у стані сильного душевного хвилювання (статті 116, 123 КК України). Судова практика з цих питань ще формується, однак вже зараз можна виокремити певні тенденції.

Так, у постанові від 26 квітня 2018 року у справі № 342/538/14-к Верховний Суд сформулював важливий висновок щодо меж необхідної оборони, вказавши, що у випадку захисту від нападу озброєної особи або групи осіб шкода, заподіяна нападнику, не обмежується жодними межами, аж до позбавлення його життя [18]. Хоча дана справа не стосується безпосередньо військових кримінальних правопорушень, її висновки є важливими для оцінки дій військовослужбовців, які застосовують зброю в ситуаціях, що межують із самозахистом.

На мою думку, при розслідуванні військових кримінальних правопорушень, вчинених у бойовій обстановці, слідчі та прокурори повинні з особливою ретельністю досліджувати психологічний стан військовослужбовця на момент вчинення діяння. Обов'язковим має стати призначення судово-психологічних та судово-психіатричних експертиз для встановлення наявності стану сильного душевного хвилювання, посттравматичного стресового розладу чи інших розладів, що могли вплинути на здатність особи керувати своїми діями. Необхідно вдосконалити методику розслідування таких справ, розробивши чіткі критерії для оцінки обстановки, в якій діяла особа, та співмірності її дій реальній загрозі.

Для усунення або мінімізації наслідків зазначених негативних факторів М. О. Янковий пропонує низку комплексних заходів, зокрема розширення підслідності органів військової юстиції, введення скороченого порядку розслідування для менш тяжких правопорушень, створення Військової поліції та спеціалізованих експертних центрів, а також відновлення системи військових судів [12]. Підтримуючи ці пропозиції, варто наголосити на необхідності внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [19], які б враховували специфіку проведення слідчих дій в умовах бойових дій, зокрема можливість дистанційного проведення допитів, особливий порядок фіксації доказів та залучення захисника, що частково вже реалізовано в статті 615 КПК України.

Окремої уваги заслуговує питання відповідальності за порушення правил поведінки зі зброєю (стаття 414 КК України) та правил водіння або експлуатації машин (стаття 415 КК України). В умовах воєнного стану ці

правопорушення часто є наслідком не лише недбалості, а й об'єктивних факторів, таких як технічні несправності, спричинені бойовими діями. Це створює труднощі у встановленні суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення та вимагає від слідства ретельного з'ясування всіх обставин, що передували події, та призначення відповідних технічних експертиз [13, с. 232].

На моє переконання, ключовим напрямом удосконалення досудового розслідування військових кримінальних правопорушень є посилення інституційної спроможності Державного бюро розслідувань. Це включає не лише кадрове та матеріально-технічне забезпечення, але й розробку спеціалізованих методик розслідування, підвищення кваліфікації слідчих у галузі військового права та міжнародного гуманітарного права, а також налагодження ефективної взаємодії зі Збройними Силами України та іншими складовими сектору безпеки і оборони [20, с. 127].

Водночас, як слушно зауважує Л. Криворучко, будь-які процесуальні новації мають відбуватися з неухильним дотриманням фундаментальних прав військовослужбовців як учасників кримінального провадження, зокрема права на захист [21].

Також проведені дослідження дозволили не лише розкрити теоретичні та практичні аспекти розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, але й виявити низку системних проблем, що потребують нагального вирішення. На основі здійсненого аналізу можна виокремити наступні ключові проблемні питання:

1. Процесуальні та тактичні труднощі проведення слідчих дій у бойовій обстановці. Однією з найгостріших проблем є фізична неможливість або надзвичайна небезпечність проведення ключових слідчих дій, таких як огляд місця події, у зонах активних бойових дій. Це призводить до незворотної втрати речових доказів та слідів злочину. Швидка передислокація військових частин, а також загибель, поранення чи потрапляння в полон потенційних свідків та потерпілих унеможливають своєчасне отримання показань та проведення інших процесуальних дій, що ставить під загрозу повноту та об'єктивність розслідування.

2. Специфіка доказування суб'єктивної сторони складу військових кримінальних правопорушень. В умовах екстремального психологічного навантаження, постійної загрози життю та втомі, розмежування умисних дій (наприклад, дезертирства) від тимчасового залишення частини через страх чи паніку, або непокори від фізичної неможливості

виконати наказ, стає надзвичайно складним. Стандартні підходи до доказування умислу та мети не завжди є ефективними, що вимагає глибокого аналізу психологічного стану особи та обставин, в яких вона перебувала.

3. Недостатня інституційна та методична адаптація органів досудового розслідування. Попри високий професіоналізм слідчих Державного бюро розслідувань, їхня діяльність в умовах війни стикається з браком спеціалізованих методик розслідування злочинів, вчинених у бойовій обстановці. Існує потреба у підвищенні кваліфікації слідчих у галузі міжнародного гуманітарного права, військової тактики та психології, а також у налагодженні більш ефективної та оперативної взаємодії зі структурами Збройних Сил України.

Вирішення зазначених проблем вимагає комплексного та системного підходу. На моє переконання, найбільш доцільними та ефективними напрямками вдосконалення є наступні:

1. Внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України. Необхідно розширити та деталізувати положення статті 615 КПК України, що регулює особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану. Слід чітко регламентувати процедуру дистанційного проведення слідчих (розшукових) дій не лише для допитів, а й для інших дій, де це можливо. Варто передбачити особливий порядок фіксації доказів у випадках, коли негайний доступ до місця події неможливий, наприклад, шляхом складання відповідних актів командирами підрозділів з фото- та відеофіксацією, які б згодом могли отримати статус доказу.

2. Вдосконалення практики призначення та проведення судових експертиз. Слід запровадити обов'язкове призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи у всіх провадженнях щодо військових кримінальних правопорушень, вчинених у бойовій обстановці. Метою експертизи має бути не лише встановлення осудності, а й визначення наявності посттравматичного стресового розладу, стану сильного душевного хвилювання чи інших розладів, які могли суттєво вплинути на здатність особи керувати своїми діями. Також необхідно розвивати напрям військово-технічних експертиз для об'єктивного встановлення причин аварій чи несправностей військової техніки.

3. Посилення інституційної спроможності та спеціалізації. Необхідно створити в структурі Державного бюро розслідувань спеціалізовані слідчі підрозділи, які б фокусувалися виключно на розслідуванні військових кримінальних правопорушень, вчинених у зоні

бойових дій. Слідчі таких підрозділів повинні проходити поглиблену підготовку, що включала б курси з військового права, міжнародного гуманітарного права, тактичної медицини та психології. Підтримую пропозицію щодо створення Військової поліції як органу, що міг би оперативно реагувати на правопорушення безпосередньо на передовій та забезпечувати первинне збирання доказів до прибуття слідчих ДБР.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями в умовах воєнного стану, є одним із найскладніших викликів для системи кримінальної юстиції України. Проведене дослідження дозволило дійти низки важливих висновків. По-перше, встановлено, що законодавець обґрунтовано посилив відповідальність за військові кримінальні правопорушення, ввівши кваліфікуючу ознаку «вчинення в умовах воєнного стану», що вимагає від органів досудового розслідування ретельного її доведення. По-друге, виявлено, що ключовими проблемами розслідування є об'єктивні труднощі, пов'язані з бойовою обстановкою, та складність встановлення суб'єктивної сторони складу злочину.

На основі аналізу судової практики визначено ключові критерії, які використовує Верховний Суд для розмежування суміжних складів злочинів, зокрема непокори та дезертирства, наголошуючи на необхідності аналізу всієї сукупності об'єктивних дій особи для встановлення її умислу.

З огляду на виявлені проблеми, запропоновано комплексні шляхи вдосконалення, що включають внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України для адаптації слідчих дій до умов війни, запровадження обов'язкових психолого-психіатричних експертиз для оцінки стану військовослужбовця, а також посилення інституційної спроможності ДБР та створення спеціалізованих підрозділів. Реалізація цих пропозицій сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування, забезпеченню невідворотності відповідальності за військові кримінальні правопорушення та дотриманню прав військовослужбовців.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку можуть бути зосереджені на поглибленому вивченні міжнародного досвіду функціонування органів військової юстиції в країнах, що перебували у стані збройного конфлікту, а також на розробці психологічних методик для роботи зі свідками та потерпілими, які отримали бойову травму.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 10.07.2025).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 12.07.2025).
3. Дерягін О. С., Ковальова Т. І. Причини і умови військових кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки* : збірник тез доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції (25.10.2024). Київ, 2024. С. 323–325.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 14.07.2025).
5. Риженко І. М. Щодо поняття кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями. *Актуальні питання юридичної науки та практики* : матеріали конференції (листопад 2021). Рівне, 2021. Ч. 1. С. 170–172.
6. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14> (дата звернення: 14.07.2025).
7. Савченко А. В. Про деякі актуальні питання кваліфікації військових кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану. *Слідча та детективна діяльність: виклики, реалії, перспективи* : збірник матеріалів конференції (25.05.2023). Харків, 2023. С. 108–113.
8. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 14.07.2025).
9. Комісаров М. Л., Комісарова Н. О., Самедов Е. Х. Кваліфікація військових кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями у співучасті в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 74–79.
10. Дмитренко Н. А., Шепетько А. Л. Кримінологічний портрет особи військовослужбовця, який вчинив кримінальне правопорушення у Збройних Силах України. *Вплив глобальних епідемій на якість науки, особливо судової системи* : збірник матеріалів конференції. 2022. С. 314–316.
11. Бахмач А. О. Фактори, що впливають на рівень ризиків вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями, які брали участь у бойових діях, та їх своєчасне виявлення (досвід США). *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2024. № 3 (72). С. 190–197.
12. Янковий М. О. Розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями під час збройного конфлікту: постановка проблеми. *Академічні візії*. 2023. № 18. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/282> (дата звернення: 14.07.2025).
13. Федорченко І. Актуальні проблеми здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за фактом порушення правил водіння або експлуатації машин та авіаційних подій із військовими повітряними суднами в умовах воєнного стану. *Оперативно-розшукова діяльність та інформаційна безпека* : збірник матеріалів II Всеукраїнського круглого столу. 2025. С. 231–233.
14. Степанова Ю. П. Кримінально-правовий захист військовослужбовців та працівників ДПСУ від протиправних посягань, вчинених у зв'язку з їх службовою діяльністю. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2023. № 1(19). С. 182–206.
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 27 березня 2025 року у справі № 953/3196/23. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/328366-verkhovnyy-sud-ostavil-v-sile-prigovor-voennosluzhaschemu-sovershivshemu-perovinoventse-ukazav-pri-kakikh-usloviyakh-primenyayutsya-stati-69-i-75-uk> (дата звернення: 14.07.2025).
16. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 194. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14> (дата звернення: 14.07.2025).
17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 30 січня 2024 року у справі № 336/5209/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705060> (дата звернення: 14.07.2025).
18. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного кримінального суду від 26 квітня 2018 року у справі № 342/538/14-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/73758539> (дата звернення: 14.07.2025).
19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 14.07.2025).
20. Клочко О. Особливості взаємодії Державного бюро розслідувань зі Збройними Силами України під час дії правового режиму воєнного стану. *Збірник матеріалів II Всеукраїнського круглого столу «Оперативно-розшукова діяльність та інформаційна безпека»*. 2025. С. 127–129.
21. Криворучко Л. Захист прав військовослужбовців у кримінальному провадженні: законодавча ініціатива. 2024. URL: <https://blog.liga.net/user/lkryvoruchko/article/53576> (дата звернення: 14.07.2025).